

Mats Parner

När riksdagshuset brann och Hitler triumferade

Torsdagen den 16 februari 1933 fick den välkände fredsaktivisten och författaren Oskar Maria Graf ett telegram, postat till hans bostad i Münchens grannskap. Innehållet glädde honom. Det var Arbetarnas Bildningsförbund i Wien, som bjöd in Graf till en månads lång föreläsningsturné i Österrike med början redan kommande måndag.

Inbjudan kom som på beställning. Knappa tre veckor tidigare hade förre korpralen Adolf Hitler utsetts till rikskansler och renommerade antinazister – som Graf – löpte risk att gripas av brunskjortorna eller polisen vilken sekund som helst. Nu blev telegrammet från Wien i praktiken den färdbiljett med vilken han, åtminstone tillfälligt, kunde lämna Tyskland utan att väcka misstankar.

Men det fanns en hake. Grafs moatje och sedermera hustru, judinnan Mirjam Sachs, vägrade att följa med. För sitt veto uppgav hon ett enda skäl: hon ville ovillkorligen delta i det riksdagsval som den nya regimen påbjudit och utnyttja möjligheten att ”rösta bort Hitler”. Först därefter skulle hon bege sig till Wien. Inga övertalningsförsök hjälpte; i Mirjam Sachs ideologiska kosmos gick valet före allt annat. Dit återstod precis sjutton dygn. Söndagen den 5 mars tänkte hon först rösta och omedelbart efteråt resa österut för att återförenas med Graf i Wien.

Exakt så blev det. Men heroismen krävde sin tribut. När Mirjam Sachs tåg anlände till centralstationen i den österrikiska huvudstaden, var hon så utmattad och slutkörd av all nervspänning att Graf fick bära ut henne från kupén. Traumatiskt postsyndrom skulle den medicinska expertisen säga i dag.

Den nyss refererade berättelsen om tandemet Graf & Sachs är bara en av flera liknande i den märkliga boken *Februari 33 – Litteraturens vinter* (Nirstedt 2024) av journalisten och författaren Uwe Wittstock från Leipzig. I Wittstocks studie, där vart och ett av de cirka 40 kapitlen försetts med datumangivelser, redovisas med tysk grundlighet de omvälvande förändringar som drevs igenom mellan den 30 januari och 15 mars 1933. Läsäventyret är lika fängslande och gastkramande som kväljande.

Mirjam Sachs och hennes meningsfränder lyckades som bekant inte rösta bort Hitler den 5 mars. Men valdeltagandet tangerade 90-procentsgränsen, och NSDAP – Nationalsocialisterna – fick hålla till godo med 17,3 miljoner röster av de totalt 39,4 miljoner som avgavs. Det motsvarade 43,9 procent. Genom att NSDAP:s koalitionspartner, Tysknationella Folkpartiet, erhöll nära 8 procent säkrade extremhögern absolut majoritet. Socialdemokraterna och de Moskvastyrda kommunisterna fick 18,3 respektive 12,3 procent av rösterna, medan olika liberal- och mittenkonstellationer delade på resten. Endast de bägge segerpartierna tilläts driva egentliga kampanjer före valdagen.

Ett lågintensivt inbördeskrig mellan organiserade kommunister och SA-trupper hade pågått i åtskilliga år och blivit allt oförsonligare. En järnhård förintelsediktatur med NSDAP som enda parti höll på att ta form i rasande fart.

Till dessa sakernas tillstånd bidrog verksamt den tragedi som utspelades natten mellan den 27 och 28 februari mindre än en vecka före valet: riksdagshusbranden i ett isande kallt Berlin. Plötsligt hade den ståtliga byggnaden förvandlats till ett brinnande inferno. Larmet kom vid 21-snåret, och brandkåren ryckte ögonblickligen ut med sjutton fordon. Vicekansler Franz von Papen, Hermann Göring och Adolf Hitler infann sig per omgående på attentatsplatsen med Hitler gormande i falsett: ”Nu finns ingen nåd längre. Alla som står i vår väg förtjänar att krossas och varje kommunistfunktionär kommer att skjutas varhelst han påträffas. De kommunistiska riksdagsledamöterna måste hängas redan i natt.” Inte heller Göring skrädde sina ord. Enligt honom bevitnade man själva embryot till ett landsomfattande, och av kommunisterna iscensatt, försök till statskupp.

Pyromanen visade sig vara en förvirrad och vilsekommen existens med holländskt pass, diffusa motiv och namnet Marinus van der Lubbe [se nedan]. Med sitt nidingsdåd blev han i realiteten nazisternas ’golden boy’ och en starkt bidragande orsak till deras valseger följande söndag.¹

¹ Wikipedia: ”Omständigheterna kring branden är dock oklara. van der Lubbe frikändes postumt i januari 2008 av en domstol i Berlin med hänvisning till att han inte givits en rättvis process, samtidigt som det betonades att han inte nödvändigtvis skulle ses som oskyldig till brottet ifråga.”

En rad diktare, konstnärer, skådespelare och vetenskapsmän lämnade sitt hemland i direkt anslutning till att den nye rikskanslern presenterats, men åtskilliga föredrog att stanna. Man intalade sig att Hitler trots allt bara var en dagslända. Författaren Erich Mühsam avlivades av SS-män i koncentrationslägret Oranienburg 1934, medan Carl von Ossietzky – som erhöll Nobels fredspris 1936 – alternerade mellan olika förintelseläger och dog 49-årig 1938. Ifrån Norge engagerade sig en ung, tysk emigrant vid namn Herbert Frahm i fallet Ossietzky. Han gjorde sig tids nog vida känd som Willy Brandt och blev även han fredspristagare (1971) tack vare sin ”östpolitik”.

De första bokbålen tändes i Dresden redan den 7 och 8 mars.

Stora bokbålsoffensiven ägde sedan rum onsdagen den 10 maj i totalt 21 tyska universitetsstäder och föregicks av extatiska demonstrations- och fackeltåg. Anmärkningsvärt är att studenterna handlade på eget initiativ, alltså inte på order av NSDAP. Med groteska eldparoller vittnade man om sin trosvisshet: ”Mot sedeslöshet och högmod, för respekt och vördnad för den odödliga tyska nationalandan – sluka, oh lågor, Erich Maria Remarques, Kurt Tucholskys och juden Freuds skrifter.” Avancerad rasmystik och extremnationalism var regel snarare än undantag vid flertalet av rikets 1930-talsuniversitet. Bernhard Rust, tillförordnad kulturminister i Preussen, fastslog att ALLA former av bildning och utbildning måste genomsyras av strikt nationalistiska värderingar.

När tongivande politiker rekommenderar sina undersåtar att bränna tryckta skrifter, gärna hundratals eller ännu fler, är det hög tid för oss andra att sluta leden och gå till motangrepp.

Vårvintern 1933 tillhör historien. Emellertid finns mönster som går igen och skickesedigna tecken som minner om flydda tider. Demokrati och rättsstat är inte en gång för alla givna.

Lästips

Svenska Wikipedia tillhandahåller en översiktlig redogörelse för Nazitysklands tillkomst och historia: [Nazityskland](#). Där finns också ett stort antal länkar till texter som behandlar speciella händelser, t ex [Riksdagshusbranden](#).

En viktig frågeställning är hur arbetarrörelsen agerade inför nazismens framväxt. Tyskland hade en mycket stark arbetarrörelse (både socialdemokrater och kommunister). Varför lyckades de inte stoppa nazismen? Anders Hagström ger en översiktlig historisk redogörelse för särskilt kommunistpartiets roll i denna utveckling, se [Den tyska kommunismens tragedi](#).

Fler recensioner av *Februari 33*:

[Författarna ägnade sig mest åt futtigheter](#) (*Aftonbladet*)

[”Det går knappt att förstå att det tog så kort tid för Hitler att skapa en diktatur”](#) (*DN*)

[Hitlers tid liknar på flera sätt vår](#) (*Expressen*)

[Svettigt spännande läsning inför valet](#) (*SvD*)